

Дзятко Д.В. (г.Мінск)

ЛЕКСІЧНА-ГРАМАТЫЧНАЯ СТРУКТУРА БЕЛАРУСКАЙ МАТЭМАТЫЧНАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ

Лексічна-граматычныя класы слоў валодаюць неаднолькавай актыўнасцю ў працэсе тэрмінаўтварэння і развіцця тэрмінасістэмы [3, с. 176]. Традыцыйна ў сучасным тэрміназнаўстве прынята лічыць, што аснову любой тэрміналогіі складаюць тэрміны-субстантывы [1, с. 11; 2, с. 11; 3, с. 176; 4, с. 39; 7, с. 86, 97; 8, с. 181]. Пашыранасць назоўнікаў абумоўлена прэвалюваннем у тэрміналогіі намінацыйнай і дэфініцыйнай функцый, рэалізацыі якіх спрыяе высокая ступень абстрагаванасці субстантываў на лексічным і граматычным узроўнях моўнай сістэмы. На карысць тэрміналагізацыі субстантываў сведчыць іх семантычная універсальнасць [3, с. 176; 4, с. 45], намінацыйна-статычны характар навуковага стылю, добрая развітасць у еўрапейскіх мовах сістэм назоўнікаў, а таксама практычная неабмежаванасць ва ўтварэнні адвербатыўных і адцягненых адпрыметніковых субстантываў [1, с. 11]. Вядучую ролю ў тэрміналогіі менавіта гэтага лексічна-граматычнага класу слоў пацвярджае распаўсюджанае ў навуковай літаратуры меркаванне, што тэрміны, вытворныя ад назоўнікаў, з'яўляюцца тэрміналагічна нерэлевантнымі і прадстаўляюць сабой пэўную функцыю ўласна тэрмінаў-субстантываў [2, с. 11].

У сферы фіксацыі матэматычнай тэрміналогіі **тэрміны-назоўнікі** прадстаўлены а) агульнымі назоўнікамі адзіночнага ліку ($\approx 96\%$): *актант, антэцэдэнт, дэнумарант, лімб, мензула, падвызначнік, ратацыя, ферміён* і інш.; б) агульнымі назоўнікамі pluralia tantum ($\approx 3,5\%$): *адбярэжжы, блізняты, вузы, звесткі, краты, маладзічкі, неперасякальныя, паводзіны, падкрыты, скрыжаваныя, суадносіны, суклады, уводзіны* і інш.; в) адзінкавымі агульнымі назоўнікамі singularia tantum ($\approx 0,5\%$): *непаўніня, паўніня (паўната)*.

У сучасным тэрміназнаўстве і тэрмінаграфіі “выразна акрэслілася тэндэнцыя ўключэння ў склад тэрміналогіі розных часцін мовы” [7, с. 375] як спосабу сістэматызацыі і кадыфікацыі разнапланавых асаблівасцяў мовы навукі і тэхнікі [9, с. 181]. Паколькі намінацыя не з'яўляецца носбітам “усіх зместаў у пазнанні рэчаіснасці”, а назоўнік “нельга прызнаць вычарпальным сродкам перадачы ўсіх прыкмет якасці, дзеяння, акалічнасці, якія змешчаны ў некаторых навуковых паняццях” [7, с. 375], то відавочна, што набор тэрмінуемых паняццяў у тэрмінасістэме матэматыкі больш шырокі за семантычныя магчымасці субстантыва [8, с. 89].

Абгрунтаванай, на наш погляд, з'яўляецца шырокая прадстаўленасць у сферы фіксацыі беларускай матэматычнай тэрміналогіі **тэрмінаў-ад'ектываў** як адзінак, што маюць самастойнае лексічнае значэнне і характарызуюцца дэфініцыйнасцю. Тэрміны-прыметнікі валодаюць своеасаблівым тыпам намінацыйнасці, які рэалізуецца праз іх словаўтваральную матываванасць [4, с. 45]. Большасць аднакампанентавых тэрмінаў-ад'ектываў – гэта **адносныя** прыметнікі ($\approx 83,6\%$), якія ў большай ступені, чым якасныя і прыналежныя, здольны выражаць спецыяльнае паняцце: *базісны, гаматэцыйны, дыстрыбутыўны, лакунарны, лінейчаты, мінарантны, параметрычны, рэзыдуальны. Прыналежныя* тэрміны-прыметнікі ($\approx 3,1\%$) семантычна набліжаюцца да адносных і пераважна з'яўляюцца вытворнымі ад полікампанентавых тэрмінаў-эпонімаў: *бярнуліеў, дэкартаў, кантараў, лагераў, эўклідаў, якобіеў* і інш. **Якасныя** прыметнікі ($\approx 13,3\%$) – гэта, як правіла, уключаныя ў склад тэрмінасістэмы агульнаўжывальныя па сваёй прыродзе лексемы: *агульны, вышэйшы, класічны, негатыўны, няўстойлівы, правільны, станоўчы* і інш.

У беларускай матэматычнай тэрміналогіі **дзеяслоўныя формы** функцыянуюць для выражэння працэсуальнасці, г.зн. з'яўляюцца носбітамі дынамічнага элементу [4, 40] ў семантыцы тэрмінаў, і характарызуюцца больш абмежаванымі, у параўнанні з субстантывамі, намінацыйнымі магчымасцямі [6, с. 18]. У сферы катэгорыі матэматычнай тэрміналогіі асноўнаю масу дзеясловаў складаюць **інфінітывы**. У тэрмінасістэме матэматыкі пераважаюць незваротныя дзеясловы **незакончанага** трывання ($\approx 65,8\%$): *аксімаваць, алгебрызаваць, дыфэрэнцаваць, інтэграваць, раздрабняць, ступеняваць, трыангуляваць, умежваць, экстрапаляваць* і інш. Менш распаўсюджаны **зваротныя** вербатывы **закончанага** трывання ($\approx 14,5\%$): *вытлумачыць, злучыць, палічыць, патроіць, прадыверэнтываць, праступеняваць, умежыць, утварыць* і г.д., а таксама **зваротныя** дзеясловы **незакончанага** трывання ($\approx 17,1\%$): *абстрагаваць, апірацца, датыкацца, дзяліцца, крыжывацца, перасякацца, тасавацца. Зваротныя* тэрміны-вербатывы **закончанага** трывання выкарыстоўваюцца параўнальна рэдка ($\approx 2,6\%$): *адаліцца, вырадзіцца, датыкнуцца, зліцца, падвойцца, пралічыцца* і інш.

Паколькі **дзеепрыметнік** абазначае дзеянне як прыкмету або ўласцівасць прадмета, якая праяўляецца ў часе [8, с. 109], то ўзнікненне тэрмінаў-дзеепрыметнікаў падаецца мэтазгодным, калі з формай і функцыямі ад'ектыва звязваецца значэнне храналагічна абмежаванага працэсу, якое вымагае атрыбутыўнага выкарыстання лексемы, што выражае дзеянне [5, с. 426]. У беларускай матэматычнай тэрміналогіі

распаўсюджаны дзеепрыметнікі **залежнага стану** прошлага часу як **закончанага** трывання ($\approx 85,7\%$): *аддзелены, вымераны, дастасаваны, збалансаваны, праінтэраваны* і г.д., так і **незакончанага** трывання ($\approx 14,3\%$): *ітэраваны, карэляваны, крыжаваныя, лакалізаваны, лінеарызаваны, параметрызаваны* і інш.

Нягледзячы на меркаванне, што “большасць прыслоўяў тэрміналагізуецца толькі ў межах састаўных тэрміналагічных словазлучэнняў” [7, с. 107], аднакампанентавыя **тэрміны-прыслоўі** шырока фіксуюцца ў матэматычных слоўніках як спецыяльныя найменні, што выладаюць дэфініцыйнасцю і адноснай семантычнай аўтаномнасцю. Мэтазгоднасць увядзення прыслоўяў у склад тэрмінасістэмы тлумачыцца неабходнасцю тэрмінавання такой катэгорыі паняццяў, як прыкмета дзеяння і прыкмета прыкметы [4, с. 46]. **Якасныя** прыслоўі найбольш паслядоўна адлюстроўваюць спецыфічныя асаблівасці спецыяльных найменняў і складаюць $\approx 77,4\%$ ад агульнай колькасці тэрмінаў-прыслоўяў: *абстрактна, алгарытмічна, апраксіматыўна, афінна, дыяметральна, рэлятыўна, стоць* і інш. Прыслоўі **месца** ($\approx 15,1\%$): *адсюль, бліжэй, вакол, звонку, злева, з сярэдзіны, зне* і г.д., **колькасцёвыя** прыслоўі ($\approx 3,8\%$): *больш, даволі, дастаткова, двойчы, многа, тройчы* і інш., а таксама прыслоўі **спосабу дзеяння** ($\approx 3,7\%$): *з недахватам, з перавышэннем, парамі, часткамі* і г.д. з’яўляюцца, галоўным чынам, агульнаўжывальнымі паходжанні словамі і ўключаюцца ў склад тэрміналагічнай лексікі толькі з прычыны сваёй шырокай распаўсюджанасці ў навуковых і навукова-метадычных тэкстах.

Лічэбнікі, якія падносяцца ў рэестрах некаторых, як правіла перакладных, слоўнікаў матэматычных тэрмінаў у сувязі са спецыфікай метамовы матэматыкі (“Элементарная матэматыка (Арытмэтыка. Альгебра. Геомэтрыя. Трыгономэтрыя. Асновы Аналітычнай Геомэтрыі і Вышэйшага Аналізу)”, 1922 г.; “Слоўнік матэматычнае тэрмінолёгіі”, 1927 г.; “Тэрміналагічны слоўнік па вышэйшай матэматыцы для ВНУ”, 1993 г. і інш.), у адрозненне ад тэрмінаў-назоўнікаў, прыметнікаў, дзеясловаў і прыслоўяў, не характарызуюцца дэфініцыйнасцю. Гэта пацвярджаецца адсутнасцю адпаведных слоўнікавых артыкулаў у рэестрах “Матэматычнай энцыклапедыі” (2001 г.), “Математического энциклопедического словаря” (1988 г.) і інш. тлумачальна-тэрміналагічных даведнікаў. Таму, на наш погляд, вылучэнне асобнага класу тэрмінаў-нумератываў падаецца неметазгодным.

Такім чынам, праведзенае даследаванне сведчыць, што ў беларускай матэматычнай тэрміналогіі найбольш распаўсюджаны тэрміны-субстантывы ($\approx 50,3\%$), тэрміны-ад’ектывы ($\approx 28,7\%$) і тэрміны-вербатывы ($\approx 16,9\%$). Аднакампанентавыя

тэрміны-прыслоўі ($\approx 4,1\%$) не атрымалі значнага пашырэння ў сферы фіксацыі матэматычных тэрмінаў.

Выкарыстаная літаратура

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистической терминологии. – М.: Советская Энциклопедия, 1966. – 607 с.
2. Гречко В.А. Из истории терминов (семантическое и грамматическое развитие терминологических дериватов) // Термин и слово: Межвуз. сб. / Редкол.: Б.Н.Головин (отв. ред.) и др. – Горький: ГГУ им. Н.И.Лобачевского, 1981. – 151 с.
3. Гречко В.А. Теория языкознания. – М.: Высшая школа, 2003. – 375 с.
4. Даниленко В. П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания / АН СССР; Ин-т русского языка. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
5. Пауль Г. Принципы истории языка / Пер. с нем. под ред. А.А.Холодовича. – М.: Издательство иностранной литературы, 1960. – 500 с.
6. Петрухина Е.В. Глагольная номинация и категории деривационной ономотосиологии // Языковая номинация. Тезисы докладов международной научной конференции, Минск, 25 – 26 июня 1996 г. / Редкол.: Н.П.Баранова, А.В.Зубов, И.А.Рабчинская и др. – Минск: МГЛУ, 1996. – С. 17 – 18.
7. Плотнікаў Б.А., Антанюк Л.А. Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум. – Мінск: Інтэрпрэсэсэрвіс, Кніжны Дом, 2003. – 672 с.
8. Тэорыя і практыка беларускай тэрміналогіі / Г.У.Арашонкава, А.М.Булыка, У.В.Люшцік, А.І.Падлужны, Навуковы рэдактар А.І.Падлужны. – Мінск: Беларуская навука, 1999. – 175 с.
9. Шалобасова А.В. Структура именных словосочетаний во французских научно-технических текстах // Материалы ежегодной научной конференции студентов и магистрантов университета. 16 – 17 апреля 2003 г.: В 4 ч. Ч. 2 / Отв. ред. Н.П.Баранова. – Минск: МГЛУ, 2003. – С. 181 – 182.